

УДК 007:304:070

МАКРОТЕКСТ: МОДИФІКАЦІЇ РИТОРИЧНОГО КАНОНУ

Марія Титаренко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Розглянуто природу макротексту, досліджено сучасні модифікації давньо-грецького риторичного канону на ґрунті української світоглядної публіцистики.

Ключові слова: макротекст, риторичний канон, логос, патос, етос, своєчасність, міра, істина.

Віддавна людство перебуває під магнетичною дією утопій, про що свідчать пошуки вічного двигуна (*perpetuum mobile*), «філософського каменя» чи панацеї; проекти досконалих державних устроїв (Платона, Т. Мора, Т. Кампанелли) чи неймовірних архітектурних споруд (як-от біблійної Вавілонської вежі чи Великої Китайської стіни); експерименти зі створення штучної людини (го-мункулуса, голема) або єдиної світової мови (волапюк, есперанто). Втім, деякі із цих спроб виявилися не такими вже й утопічними. Так, наприклад, давні греки, а також митці епохи Відродження, віднайшли «абсолютну», «ідеальну» геометричну основу краси, сформульовану у правилі «золотого перетину» і втілену в архітектурі (Вітрувій, грецький Парфенон, піраміди Єгипту), живописі (Мікеланджело, Дюрер, да Вінчі), скульптурі і навіть музиці (Моцарт, Бетховен, Барток, Дебюссі, Шуберт). Відомий італійський математик XV ст. Лука Пачолі у трактаті «Про божественну пропорцію» стверджував, що правилом «золотого перетину» визначається естетична цінність усіх земних предметів. Та чи розповсюджується це правило на літературу? Гюстав Флобер, відомий «фанатик стилю», мріяв віднайти «філософський камінь» у мистецтві. Він прагнув створити універсальну книгу, яка була би позачасово актуальною; книгу «ні про що», яка би трималась у свідомості людей тільки силою стилю, як наша планета тримається у космосі силою невидимої гравітації; яка була би повною протилежністю масовому читиву; книгу без сюжету, але про буденне життя, що осмислювалося би на рівні історії чи епопеї. Вочевидь, «Мадам Боварі» не дотягувала до поставленої автором планки, та проте, переживши анафему, потрапила до почесного реєстру світової класики.

Тож чи можемо ми говорити про наявність певного «золотого» правила для літератури, а відтак і для публіцистики? Що робить тексти нетлінними чи то пак «рукописами, що не горять»? Що автоматично переводить їх у ранг макротекстів? І наскільки актуальні відомі історичні «рецепти», зокрема риторичний канон та його сучасні модифікації в журналістиці? У цій статті ми лише спробу-

емо дати відповідь на ці та інші питання в контексті літератури та світоглядної публіцистики. Таким чином, предметом нашого дослідження є власне риторичний канон, а об'єктом — світовий та український публіцистично-філософський дискурс.

Якщо архітектори та скульптори античності вираховували пропорції «золотого перетину», то автори древніх риторик, своєю чергою, шукали *aurea mediocritas* в ораторському мистецтві. На базі багатого емпіричного матеріалу (Горгій, Лісій, Ісократ, Есхін, Демосфен, Ціцерон та ін.) було розроблено особливий механізм втілення думки у слово, систему тропів та метафор, норми композиційного вирішення промов, досліджено вплив на цільову аудиторію тощо. І ця випробувана віками схема побудови мовного твору, що її закладено в основу будь-якого тексту (усного чи письмового), отримала назву риторичного канону. Саме він став «золотим» правилом у літературі, таким собі алгоритмом написання, що визначав не тільки естетичну, але й онтологічну цінність твору.

Риторичний канон — це модель мовних дій, що забезпечує ефективне вирішення автором цілей, які він ставить перед собою, окреслюючи і розкриваючи тему [15; 118]. Античний риторичний канон містить п'ять послідовних етапів:

1) Inventio — *invenire quid dicere* — дослівно «винайти, що сказати» або «пошук аргументу». Відповідає на запитання: що сказати?

2) Dispositio — *inventa disponere* — розмістити сказане або «послідовність аргументу». Де сказати?

3) Elocutio — *ornare verbis* — «прикрасити словами» або «словесна аргументація». В який спосіб сказати?

4) Memoria — «запам'ятовування».

5) Actio hypercrisis — *agere* — «вимова», «інсценізація мовлення». Як промовити?

Канон було розроблено спочатку для усного ораторського виступу, адже чи не вся культура Греції та Риму традиційно була культурою усного мовлення, а не письма (існує думка, що античність зовсім не знала читання «про себе» [11; 150]). Але згодом канон поширився на письмові тексти, втрачаючи дві останні складові. До речі, запитання канону (Що сказати? Де і коли сказати? В який спосіб сказати?) залюбки можна екстраполювати на відоме в журналістиці правило п'яти W: Що? Хто? Де? Коли? Як? (What? Who? When? Where? Why?) Щоправда, із площини власне тексту (внутрішню, метатекст) вони перейшли у подієву (зовнішню, текст). Аристотель також додає до канону три вагомні фактори, від яких залежать риторичні способи переконання: *характер мовника, настрої слухача і сама промова*. Маємо ще одну аналогію, яку проводить російська дослідниця Л. В. Ассуірова у навчальному посібнику «Риторичні основи журналістики». На її думку, аристотелівська схема безпосередньо перегукується із відомою в теорії комунікації тричленною структурою: *адресант — інформація — адресат* [13; 120]. Тож, розробки давніх риторів, не кажучи про перший досвід «діурналістів» Цезаря, вкотре підтверджують античну генезу журналістики. Повертаючись до канону, ми вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на його трьох етапах.

У першому (**інвенція**) прийнято вирізняти наявні спільні *топоси* — «спільні місця» (за Аристотелем), або смислові структурні елементи, на основі яких створюються мінітексти, що розкривають тему висловлювання. З-поміж

них, наприклад, такі: рід і вид, визначення, ціле-частина, порівняння, протиставлення, властивості, назва/ім'я, обставини, причина-наслідок, послідовність тощо. Античний канон пропонує цілу систему «спільних місць», кожне з яких є своєрідною підтемою і які сукупно вибудовують смисловий «каркас» теми.

У контексті інвенції, звісно, було би слушно простежити амплітуду змін тематичної палітри класичних текстів з огляду на часово-просторові реалії, однак це питання потребує окремої ґрунтовної розвідки. Зазначимо тільки, що з-поміж розмаїття тем і сюжетів (або ще «парасолькових» мандрівних сюжетів, що їх, на думку вчених, усього декілька десятків), є актуальні або ще субстанційні теми, затребувані людством на кожному історичному етапі. Ці вічні теми передовсім стосуються інваріантних цінностей, таких як життя, свобода, мораль, правда, мир, світопізнання тощо. Власне ця інваріантність і є часто запорукою нестаріння текстів, які, в такий спосіб, перетворюються на *макротексти*, тобто тексти-ідеї, що визначаються «позачасовою деонтологічністю, аксіологічною актуальністю, прагненням до істини, рівнем постановки проблеми» [4; 57]. Такими макротекстами, приміром, є сакральні: Веди, Біблія, конфуціанське П'ятикнижжя, Коран та ін. Світопізнавальні та смислотворчі ідеї є також запорукою цієї дивовижної флюберівської «гравітації», що тримає книги Данте, Шекспіра, Вольтера, Гете, Толстого, Шевченка та інших в серцях людей силою слова, часом навіть не прочитаного, а переданого ніби на ментальному рівні. Про такий феномен передачі думок на відстані та в часі писав відомий німецький гуманіст, лауреат Нобелівської премії миру Альберт Швейцер, на думку якого, видатні генії панують над умами мільйонів людей, які за все своє життя не прочитали жодного рядка з їхніх творів і навіть не підозрюють, що підкоряються їхній думці [16; 71]. У журналістиці зазначені теми порушує зазвичай публіцистика і в такий спосіб нерідко закарбовує себе в історичні аннали. Втім, це не означає, що журналістика має нехтувати поточною інформацією, актуальною тут і тепер, адже інформаційні дощі живлять аналітику й публіцистику. Проте, є один важливий критерій, до якого не доростає замітковий журналізм, і звучить він приблизно так: «із точки зору вічності». Напевно, дотримуючись цієї масштабної точки зору, відомий британський есеїст Чарльз Лем писав, що усі новини, за винятком ціни на хліб, беззмстовні і недоречні [12; 516].

На другому етапі канону (*диспозиція*), що його можна умовно окреслити «стратегією» промови, греки вирізняли чотири найвагомші частини, що визначали лінійну структуру тексту: *вступ*, *розповідь* або *виклад*, *оповідь* або *спосіб переконання* і *завершення*. Із часом структура спростилась до трьох компонентів: *передмови*, *головної частини* і *висновку* чи *післямови*. Така структура тексту поширилась і на лекційний формат. До слова, Ліна Костенко, вибудовуючи свою лекцію для КМА, спирається на композиційні настанови одного з ректорів Києво-Могилянської академії Йоаникія Галятовського, чи не першого теоретика естетики проповідей, який вважав, що казання має складатися з трьох частин: *екзордїуму (зачину)*, *нарації (викладу проблеми)* та *конклюдії (висновків)* [1; 10]. Зазначимо принагідно, що окрім композиційної цілісності тексту, звісно, не менше важить його смислова єдність чи то пак когезія, когерентність (логічно-послідовний і зв'язний виклад думок).

Не можемо оминати однієї важливої, на наш погляд, деталі: канон засадничо стосувався лінійної структури тексту. Виникає логічне запитання:

наскільки він є слухним для нелінійних структур, таких як гіпертекст? Вочевидь, тут відбуватимуться зміни саме на цьому, другому, етапі, тоді як перший і третій залишатимуться без змін. Однак цей етап і поготів не випадає із канону, він просто пропонує іншу структуру, що видозмінюється, перегруповується, набуваючи різних форм: словника (М. Павич «Хозарський словник»), потоку свідомості (Д. Джойс «Улісс»), цитатоколажу (Ж. Ріве «Панни із А»), антироману (А. Роб-Грійе «Проект революції в Нью-Йорку»), структурного фракталу (Р. Луллія «Древо науки») тощо. Щоправда, досить часто такі модерні та постмодерні експерименти із композицією руйнують когерентність тексту і спричиняють явище нодальності (вузлуватості, фрагментарності), що проявляється в організації тексту через розміщення фрагментів без очевидних ознак його граматичної чи змістової цілісності.

Елокуція — це вже «тактика» промови, адже саме на цьому етапі було розроблено тактичне використання лексичного та синтаксичного матеріалу на двох рівнях: перший — переклад думок на слова; другий — використання тропів (метафори, метонімії, синекдохи, епітета, порівняння та ін.) і фігур (анафори, епімони, інверсії, антитези, ампліфікації, перифрази, іронії, риторичного запитання тощо).

Одним із найскладніших вважається етап ословлення думки. Високі вимоги до власних творів вже згаданого нами Флобера Еміль Золя називав справжньою хворобою, що виснажувала і зупиняла роботу письменника. Педантом у доборі лексем був інший французький реаліст Анрі Марі Бейль (Стендаль), який перш ніж сідати за роботу, читав карний кодекс, аби налаштуватися на «холодний» стиль. Його творче кредо було таким: «Використати прийоми математики до людського серця. Покласти цю ідею в основу творчого методу і мови пристрасті. У цьому — все мистецтво» [13; 437]. І в цьому — весь Стендаль, класик, який колись жартував: «Я тягну квиток у лотереї, головний виграш якої є таким: аби мене читали у 1935 році» [13; 460]. Насправді, чимало письменників та публіцистів були педантами стилю. Згадаймо американського прозаїка та журналіста Ернеста Гемінгвея, який переписував останню сторінку роману «Прощавай, зброе!» вже на етапі роботи з видавничими гранками тридцять дев'ять разів. До речі, Гем мав власну формулу безсмертя тексту, яку розповів в одному з інтерв'ю: «Переосмислюючи те, що було, і те, що є, все те, що ви знаєте і чого не можете знати, ви не зображуєте, а створюєте цілком нове, правдивіше, ніж сама дійсність, вдихаєте життя у ваше творіння, і, якщо ви робите це добре, ваш твір стає безсмертним. Це те, заради чого письменник пише, і ніяких інших причин я не знаю» [9; 692].

Та чи достатньо простого дотримання риторичного канону для отримання досконалого тексту? Адже, по-перше, канон не вичерпує усіх можливих компонентів, не розкриває і не пояснює секретів творчості. Недаремно Ян Парандовський, відомий польський письменник, перекладач та історик культури, який народився у Львові і закінчив Львівський університет, досліджуючи творчу майстерню класиків, називає свою книгу «Алхімія слова» [6]. По-друге, абсолютизація будь-якого канону неминуче призводить до певної шаблонності. Так, приміром, віддаючи належне правилу «золотого перетину», архітектори зазначають помилковість його універсалізації, адже сліпе слідування «геометризований» красі механізує це складне поняття; пропорція заради пропорції знижує змістовну сторону краси, формалізує її.

Отож, розглянемо детальніше три фундаментальні категорії риторичного канону (за схемою Аристотеля), актуальні для журналістики:

- **Логос** (думка, інтелектуальний зміст і словесні засоби втілення промови), — слово має прямувати до істини, бути змістовним, присутнім і життєствердним.
- **Патос** (почуття, вкладне у промову; причина, пасіонарність, намір), — слово має емоційно впливати, резонувати, стати імпульсом, який спонукає до дії.
- **Етос** (моральне начало, засади промови, характер взаємодії та етичний образ оратора), — слово має утверджувати моральні ідеали, захищати добро, правду, об'єднувати людей, гармонізувати взаємини.

Ця проста на перший погляд тріада — що її розглядають в контексті інвенції — іманентно поєднує в собі дві протилежності: раціональне (*ratio*) та емоційне (*emotio*), пов'язані єдиною універсальною системою координат морально-етичних ідеалів. У такий спосіб, отримуємо феномен морального інтелекту. Сучасний український мислитель Сергій Кримський означає духовний розум як «інтелект, що веде до віри, узгоджується зі схильностями серця як духовного осередку індивідуальності» [2; 11] або в іншій праці як «поєднання розуму та совісті, яке повинно протистояти цинізму наукового знання, що нехтує людськими цінностями й навіть імперативом життя» [3; 230]. «Моральний розум, — пише він, — тобто розум, що є настоящим на совісті, стає найважливішим ресурсом людства. А це визначає духовність нового тисячоліття як заклик людей стати громадянами ноосфери» [2; 30]. Додамо також, що грецька тріада цілком органічно вписується в контекст української традиції кордоцентризму (Г. Сковорода, П. Юркевич, Т. Шевченко), а відтак і традицію світоглядної публіцистики.

На думку російської дослідниці З. С. Смелкової, логос+патос+етос утворює переконливу ідеальну формулу особистісного оприсутнення людини у Слові: «Можливо, це звучатиме пишномовно, але саме уявлення про ідеал має бути камертоном розмови про професію (журналіста. — М.Т.)» [15; 3]. Справді, подана греками формула як ніколи актуалізувалась нині, у добу знецінення слова (знесло(а)влення), коли журналістика на практиці перетворюється лише на посередництво (медіаторство), а в теорії — на науку, що обмежується вивченням новітніх комунікаційних технологій. Ця «хвороба», насправді, вже давня, про її симптоми говорив півстоліття тому відомий український мислитель Микола Шлемкевич, окреслюючи ХХ ст. «добою приниження слова» [10; 145]. Цікаво те, що він розробив цілу типологію зовнішніх та внутрішніх чинників кризи в журналістиці, і всі вони сукупно утворюють ту ж таки грецьку тріаду, тільки з точністю до навпаки [10; 135]:

- 1) *послаблення патосу правди;*
- 2) *софістика:*
 - *грайливий легкодухий скептицизм;*
 - *іраціоналізм (алогізм, аморалізм).*

На жаль, цей «діагноз» донині актуальний. «Переконування уступає місце перекрикуванню, перекривлюванню думок і слів, всьому вишуканому духовному теророві, що практикується в такій програмово алогічній публіцистиці занадто ревно, і то ще й сьогодні, — пише Шлемкевич у «Новочасній потугі». — Безхребетний скептицизм, що в 30-их роках ставав модою ліберальної

публіцистики, сьогодні має свого спадкоємця в боязливій нейтральності, яка вважається чеснотою багатьох органів преси...» [10; 136–139]. Що більше, ця нейтральність знайшла своє місце в концепції об'єктивності, що її неухильно дотримуються та нав'язують нам прозахідні медіа. Натомість слов'янська журналістика (чит. публіцистика) традиційно базується на емпатії (співпереживанні) автора, який попри те, що подає інформацію правдиво (об'єктивно), але подає її творчо (вже суб'єктивно), займає позицію *зацікавленого* у правді, *причетного* до її пошуку, *відповідального* за цю правду, а отже, позицію передовсім суб'єктивну. Як бачимо, у пропагованій нам концепції відбувається софістична підміна понять: об'єктивності (правдивості) на об'єктивність як нейтральність, як відсторонення, як вельми зручне алібі для журналіста «я-тут-ні-при-чому», — позиція, що залюбки перетворює Слово з *мети* на *засіб*. А тому М. Шлемкевич у своїй статті закликає «помогти повернути слову його достоїнність, достоїнність шляхетного матеріалу, в якому об'являється правда, а не матеріалу, з якого тчуть завіси туману для людської думки!» [10; 145].

Насправді, різні модифікації давньогрецької формули можемо знайти у працях багатьох філософів та мислителів. Так, наприклад, Г.-В. Ф. Гегель розглядав три прояви інтелекту: у розумінні (наука і філософія), у переживанні (мистецтво) та у спорідненні із найвищими засадами буття (релігія). Чим не видозмінена тріада? Ще один німецький філософ І. Кант висував відомі гносеологічні питання в якості фундаментальних запитувальних ситуацій: «Що я можу знати?» (пізнання), «На що я можу сподіватися? (надія)», «Що я можу робити?» (обов'язок). Зрештою, хіба його «категоричний імператив» не має в ідеалі трансформуватися у журналістський, долаючи інфекцію ситуативної етики сучасних медій?

Український публіцист Євген Сверстюк у статті «Свобода слова і культура думки» пропонує власну «формулу» макротексту, затребувану відтоді, як ми почали виходити «із зони заклятого слова» радянського режиму [7; 200–201]:

своєчасність + міра + зваженість (уміркованість) + відданість істині

Насправді, ця формула безпосередньо перегукується із філософією Платона (вклад греків далєбі складно переоцінити). Отож, Сверстюк запозичує у нього перший компонент формули — *своєчасність*, яка, за вченням Платона, означала актуальну істину нашого часу, причетного до вічності. Однак і всі наступні компоненти перебувають в орбіті вчення давньогрецького класика. Так, приміром, благо (провідна платонівська ідея-«естафета» від Сократа) надає світові порядок, *міру* і єдність. А над трьома кардинальними (головними) чеснотами (мудрістю, відвагою та стриманістю) Платон ставить четверту, вищу чесноту — справедливість. Саме в ній проявляється схильність греків вважати чеснотами гармонію та *поміркованість*. Але повернімося до формули.

Другу її складову характеризують слова Ісуса Сіраха, що їх Сверстюк узяв як один із епіграфів до своєї статті: «Постав двері і замок на уста твої, розтопи золото і срібло, яке маєш, щоб зробити з них терези, які зважували б твоє слово, і щоб викувати надійну уздечку, яка б стримувала твої уста» [7;

199]. Додамо, своєю чергою, що про поняття міри в контексті молитви (чит. і журналістики) йдеться також у Нагірній Проповіді Ісуса Христа: «А як молитесь, не проказуйте зайвого, як ті погани, — бо думають, ніби вони будуть вислухані за своє велемовство» (Єв. від св. Матвія 6:7). Сучасна інформаційна система вочевидь перевантажена словесним баластом, це стосується передовсім «безрозмірної» мережі, яка пропонує надмір, що в ньому користувач без виробленого імунітету ризикує втонути. До слова, в теорії журналістики прийнято розрізняти потенційну та реальну інформацію. Обсяг *потенційної інформації* відповідає інформаційній насиченості тексту і максимально можливому обсягові її сприйняття адресатом; тоді як реальна — не просто виокремлена читачем із загального інформаційного потоку, але й відфільтрована й переосмислена. Саме *реальна інформація* впливає на реципієнта: змушує його замислитись, змінює його погляди на ту чи іншу проблему, спонукає до переоцінки тощо [15; 16]. Відтак саме реальна інформація характеризує макротекст. На жаль, сучасна журналістика нагадує радше бездонну діжку (ім?) потенційної інформації (недаремно Карел Чапек уподібнював журналістів до Данаєвих дочок), обсяг якої не потрапляє навіть в поле периферійного зору читача.

Інша річ — як автор може визначити у своєму тексті (потенційна інформація) відсоток реальної? Чи це запитання зі сфери метафізики? Йосип Лось, дослідник світоглядної публіцистики, вважає, що для авторів хрестоматійних доробків, окрім високої мети і дару служіння, характерне так зване *комбінаторне (посднувальне) мислення*, яке відрізняється від логічного тим, що «в центрі уваги постійно залишається головне, загальне, і людина не розгублюється в окремих деталях» [5; 14]. Це означає, як пише науковець, що ні на мить не втрачаються головні орієнтири, тож читач не заплутується у незначних і неважливих дрібницях за умов багатоваріантності, що, однак, не порушує впорядкованої чіткості. До речі, такі «осьові» тексти називаються *аксіальними* (від лат. axis — «вісь») на відміну від «багатопромених» *ретіальних* (від лат. rete — «сіть, невід»). Пояснюючи феномен комбінаторного (або ще стереоскопічного, системного) мислення, Й. Лось наводить дві аналогії: перша — із прогулянкою доріжками запущеного парку, у центрі якого височіє пам'ятник, і хоча можна відходити далі від центру алеями парку, проте із будь-якої точки виднітиметься обеліск. Друга — порівняння із циркулем, в якому одна з голок визначає периферійну точку, але друга завжди перебуває в центрі кола. На жаль, нині *комбінаторне* мислення поступається *калькуляційному* (за М. Фуко), а для журналістики, на відміну від архітектури, не існує спеціальних циркулів, таких, як, приміром, знайдений під час розкопок античний помпейський циркуль, що в ньому було закладено пропорції золотого перетину.

Втім, поки що ми розглядали міру лише в одному аспекті, тоді як вона може оприсутнюватися в тексті двоюко:

- *міра* (одиниця виміру, певна величина): в журналістиці це також прокрустове ложе зазначеного редакцією обсягу знаків, в який мусить вкластися автор;
- *міра* (межа, ступінь): почуття міри — розуміння належних меж, в писанні — це табуйовані теми, нецензурна лексика тощо.

Саме цей другий аспект викликає численні дискусії під сучасну пору і саме з ним безпосередньо пов'язаний наступний компонент Сверстюкової фор-

мули — уміркованість (або поміркованість). Словник за редакцією Білодіда подає нам такі визначення цього терміну: *поміркований* — той, хто керується у своїх діях, поглядах, думках вимогами здорового глузду; розважливий; який дотримується не крайніх позицій у політиці, схильний до компромісу [8; 124]. У цьому контексті слушною нам видається позиція *«третьої правди»* С. Кримського, яка дає змогу поглянути на змагання певних ідей так би мовити «зверху», критично, масштабно, в континуумі пошуку: «Концепція «третьої правди» припускає повноту оцінок, врахування різних ситуацій доповнення «верхньої позиції» проміжними тезами, що ведуть до неї і зберігаються в остаточному результаті як досвід інших можливостей» [3; 231]. Така позиція унеможливує фанатичну абсолютизацію, догматизм раціональних оцінок, пропонуючи як альтернативу полісистемність цілей. На думку філософа, мудрість потребує не суперечки чи дискусії, а повноцінного Сократового діалогу, в якому мета — не ствердження односторонньої правоти одного учасника та не менш одностороннього визнання хибності позиції іншого, а прилучення свідомості опонентів до третього світу істини, що виступає однаковою цінністю для них усіх [2; 18].

Тож, ми торкнулися останньої складової формули — істини. «Залишмо осторонь психопатологію думки демагогічної, догідливої, лінивої і хитрої, позбавленої ваги обов'язку, — пише Сверстюк. — Нас цікавить відродження думки, яка шукає головних істин нашого часу» [7; 201] Автор вважає, що ми повернулися спиною до істини й обрали дорогу в нікуди, на якій нам бракує дисциплінованої творчої думки, яка шукає, виборює істину, а не пропонує її для вжитку; на якій нам бракує діяльного та мовчазного патріотизму; серйозного та послідовного розуміння національний геніїв; предметної полеміки із сусідами; культурної виробленості; нарешті, школи національного мислення. «Все це звучало б безнадійно абстрактно, — додає він, — якби за нашою спиною не було тієї істини — покинутої, але віками культивованої, від митрополита Іларіона та літописця Нестора — до Сковороди, кирило-методіївців, Гоголя і Шевченка... Ці всі постаті стали великими, ставши біля великої і вічної істини, яка їм світила, підносила їх, підказувала міру, уміркованість, своєчасність» [7; 201–202]. Як бачимо, саме істина є визначальним компонентом Сверстюкової формули, що детермінує інші компоненти. Іншими словами, якби можна було, вико ристовуючи стендалівський метод, спрощено записати формулу макротексту у вигляді математичного рівняння, ми б отримали таке:

$$\text{МАКРОТЕКСТ} = \sqrt{\text{ІСТИНА}}$$

Адже саме макротекст видобуває корінь, суть, зміст істини.

Публіцист також накреслює «зацікавленій пресі» три проблеми, які для нашого дослідження є слушними тому, що, по-перше, абсолютно суголосні із закликами М. Шлемкевича, а по-друге, за своєю суттю намагаються повернути втрачену давньогрецьку тріаду логос-патос-етос:

- 1) відродження принципів, боротьба за принципи і моральні позиції, боротьба з безпринципністю та суспільною байдужістю;
- 2) проблема вистражданої істини нашого часу;

3) усвідомлення і збереження такого феномену, як здоровий глузд українського народу.

Однак тут постає одвічне сакраментальне питання — «Що є істина?» Сергій Кримський, рефлектуючи над ним, згадує, що Христос не відповів на нього, транспонувавши питання «*що є істина*» в питання «*хто є істина*»: «Мабуть, це сталося тому, що людство ще не готове прийняти істину в її новому обсязі. Нібито в силу деякої історичної іронії наше поняття про істину і досі не відокремлено від купи ілюзій» [3; 125]. Філософ розрізняє поняття істини і правди, яка є результатом перекладу істини в принципи життєдіяльності: «Отже, правда — це особливий феномен зв'язку істини з життям людини, втілення істини в людській долі. Слово «*правда*» походить від давньослов'янського праг — обіт, присяга, правило, закон, договір. У той час як термін «*істина*» походить від латинського «*is-to*» «*iste*» (російське «*истец*»), тобто той, хто вимагає суду, чи той, хто запитує. Тому в «Повісті минулих літ» Нестора стверджується, що волхви творять чудеса «*воістину*», але не «*по правді*» [3; 130]. Проте, з огляду на сучасну відносність істин (чи то псевдоістин) та локальність правд (напівправд, правдочок чи «*рятівної*» правдоподібності), журналістам залишається лише шкодувати, що в античні часи не було для цієї софістичної професії свого Гіппократа. До слова, сучасна редакція клятви Гіппократа (згідно із Женевською декларацією, погодженою 1948 року Генеральною Асамблеєю Усесвітньої медичної асоціації) звучить для журналістів не менш актуально, ніж для медиків (із урахуванням кількох лексичних замінів в тексті). Зрештою, можливо, за наявності такої-от клятви в журналістиці, змінилося би на краще ставлення до Слова, розуміння його сакральної суті, потуги впливу, а зокрема постало би на порядку (що)денному питання *відповідальності* за Слово, а не *відповіддаленості*, як сказав колись один гуморист. І ще одна ремарка: відомий російський публіцист, директор Центру екстремальної журналістики Олег Панфілов напередодні виборів виклав у мережу власний варіант «Клятви російського журналіста» [14]. І цей гротескно-бурлескний антиприклад клятви є черговим доказом необхідності розробки певного кодексу честі для журналістів; нехай символічної, формальної, але константи, яка би могла слугувати точкою відліку чи то центральною віссю журналістського «циркуля».

Звісно, такі реальні константи є, це — макротексти, що сукупно утворюють «золотий фонд публіцистики». Його автори, на думку Й. Лося, «донині виховують людей морально й політично, підтягують до системного способу мислення, яке не розчленоване на окремі, незалежні одна від одної правдочки, а спирається на масштабні взаємозв'язки істин» [5; 13]. Однак, автори макротекстів володіють вмінням зв'язувати ці істини, відсіювати другорядне, не збиватися, нарешті, на манівці. Це — ще одне невідоме у нашій формулі (умовний ікс) — талант письменника і його так би мовити «світоглядний компас» (Й. Лось), про який влучно писав Гемінгвей: «Найсуттєвіше в таланті хорошого письменника — мати внутрішній протиударний детектор всього того, що смердить. Це — радіолокатор письменника, і його мали всі великі письменники» [9; 692]. Між іншим, саме ці умовні ікси та ігреки (талант, інтуїція, натхнення, пророцтво та ін.) найбільше цікавлять студентів, які на заняттях із журналістської майстерності експериментально виводять формули макротексту і на їх основі аналізують класичні тексти чи пишуть власні. Зауважимо, що вправи такого кшталту розвивають студентські здібності (вироблення авторського стилю,

дисципліни думки, навиків постановки проблеми і композиційної будови тексту та ін.), а також сприяють глибшому розумінню самого тексту (системи топосів, мотиваційної бази автора, причин резонансу тощо).

Отож, у нашій статті ми спробували розглянути природу макротексту, а саме механізми його написання та умовні складові. Алгоритмом написання макротексту ми апріорно окреслили давньогрецький риторичний канон, донині актуальний в журналістиці, який, однак, може модифікуватися під впливом історичних змін (приміром, зміни лінійних структур на нелінійні: текст → гіпертекст). Як бачимо, попри те, що сам термін «канон» передбачає усталену норму, твердо встановлене правило, він є достатньо відкритим до нових часово-просторових реалій, що свідчить про універсальність самого канону, та все ж таки не є приводом для його абсолютизації. Задля глибшого розуміння макротексту ми також проаналізували фундаментальні категорії канону (логос, патос, етос), що її екстраполювали на українську публіцистику, представлену іменами трьох мислителів: Миколи Шлемкевича, Сергія Кримського та Євгена Сверстюка, — які, своєю чергою, збагатили тріаду додатковими «компонентами», актуальними не тільки в українському, але й у світовому журналістському дискурсі. Вочевидь, створити єдину універсальну формулу написання макротексту неможливо: для кожного автора це буде своя неповторна формула із багатьма невідомими. Флоберівська мрія про «філософський камінь» в літературі — це ще одна прекрасна утопія людства. Однак ігнорувати історичні канони, ідеї, пошуки та здобутки Великих цього світу — щонайменше нерозважливо, адже це те саме, що починати з нуля, коли за плечима сотні макротекстів, мовою математики — плюс нескінченність, із якої бере свій початок Ноосфера.

1. *Костенко Л.* Гуманітарна аура нації або, Дефект головного дзеркала. — К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1999. — 32 с.
2. *Кримський С. Б.* Заклики духовності ХХІ ст.: (З циклу щоріч. пам'ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин, 2002 р.) — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. — 32 с.
3. *Кримський С. Б.* Запити філософських смислів. — К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. — 240 с.
4. *Лильо Т. Я.* Комунікація. Ідентичність. Глобалізація. Монографія. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. — 134 с.
5. *Лось Й.* Формування політичної філософії суспільства і держави ресурсами публіцистики (деякі питання історії та методології) // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. — Вип. 30. — 2007. — С. 12–36.
6. *Парандовський Я.* Алхімія слова. — М., 1990. — 300 с.
7. *Сверстюк Є.* На святі надій: Вибране. — К.: Наша віра, 1999. — 784 с.
8. Словник української мови: в 11-ти т. // ред. кол. І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. — К.: Наук. думка, 1976. — Т. 7.
9. *Хемінгуей Е.* Твори в 4-х томах. Том 4. Нарис, спогади, роман, оповідання, публіцистика. — Перекл. з англ. — К.: Дніпро, 1981. — 718 с.
10. *Шлемкевич М.* Новочасна потуга // Верхи життя і творчості. — Нью-Йорк-Торонто, 1958. — С. 109–146.

11. Введение в культурологию: Курс лекций / Под ред. Ю. Н. Солонина, [Е. Г. Соколова](#). — СПб., 2003. — 167 с. // <http://anthropology.ru/ru/texts/gathered/cultintro/index.html>.
12. *Душенко К. В.* Большая книга афоризмов. — Изд. 8-е, исправленное. — М.: Изд-во Эксмо, 2005. — 1056 с.
13. История зарубежной литературы XX века: Учеб. для филол. спец. вузов / В. Н. Богословский, А. С. Дмитриев, Н. А. Соловьева и др.; Под ред. Н. А. Соловьевой. — М.: Высш. шк., 1991. — 637 с.
14. *Панфилов О.* Клятва российского журналиста // <http://oleg-panfilov.livejournal.com/259101.html>.
15. *Смелкова З. С.* Риторические основы журналистики. Работа над жанрами газеты: Учебное пособие / З. С. Смелкова, Л. В. Ассуирова, М. Р. Савова, О. А. Сальникова. — М.: Флинта: Наука, 2002. — 320 с.
16. *Швейцер А.* Благоговение перед жизнью / Пер. с нем. — М.: Прогресс, 1991.

MACROTEXT: MODIFICATIONS OF CANONS OF RHETORIC

Maria Tytarenko

Ivan Franko National University of Lviv,
Chuprynky Street 49, 79044, Lviv, Ukraine
Tel. office: (032) 239-47-51
E-mail: journft@franko.lviv.ua

The article attempts to analyze the nature of macrotext. The author examines modern modifications of the Canons of Classical Rhetoric on the basis of the Ukrainian universal publicistics.

Key words: macrotext, canons of rhetoric, logos, pathos, ethos, opportuneness, measure, truth.

МАКРОТЕКСТ: МОДИФІКАЦІЇ РИТОРИЧЕСЬКОГО КАНОНА

Мария Тытаренко

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина
Тел. оф.: (032) 239-47-75
E-mail: journft@franko.lviv.ua

Исследована природа макротекста, рассмотрены современные модификации древнегреческого риторического канона на основе украинской мировоззренческой публицистики.

Ключевые слова: макротекст, риторический канон, логос, патос, этос, своевременность, мера, истина.

*Стаття надійшла до редколегії 19.01.2009
Прийнята до друку 14.10.2009*